

ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua/sudova-praktika-rozgljadu-sprav-pro-vstanovlennja-faktiv-sho-doc111294.html> 7. Франовська К.С. Цит. праця. 8. Фурса С.Я. Провадження в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку цивільного судочинства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С.Я. Фурса С.Я. – К., 1997. – С. 127-128. 9. Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua/sudova-praktika-rozgljadu-sprav-pro-vstanovlennja-faktiv-sho-doc111294.html> 10. Франовська К.С. Цит. праця. 11. Фурса С.Я. Цит. праця. – С. 128.

УДК 347.91

Н. Б. ФАРТУШОК

ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Розглядаються теоретичні проблеми і практика нормативного регулювання підстав звільнення від доказування в цивільному судочинстві України, Республіки Польща та Російської Федерації. Аналізуються поняття і правові наслідки визнання сторонами спірних фактів, встановлення фактів загальновідомими, преюдиціальний зв'язок судових актів. Виявляється своєрідність підходів до їх законодавчого закріплення.

Ключові слова: преюдиція, загальновідомі факти, признання сторони, тягар доказування, підстави звільнення від доказування.

Фартушок Н.Б. Основания освобождения от доказывания в гражданском судопроизводстве: сравнительно-правовой анализ

Рассматриваются теоретические проблемы и практика нормативного регулирования оснований освобождения от доказывания в гражданском судопроизводстве Украины, Республики Польша и Российской Федерации. Анализируется понятие и правовые последствия признания сторонами спорных фактов, установления фактов общеизвестными, преюдициальная связь судебных актов. Выявляется своеобразие подходов к их законодательному закреплению.

Ключевые слова: преюдиция, общеизвестные факты, признание стороны, бремя доказывания, основания освобождения от доказывания.

Fartushok Nazar. Grounds for dismissal of proof in civil proceedings: a comparative legal analysis

The paper discusses the theoretical problems and practice normative regulation grounds for exemption from the proof in civil proceedings in Ukraine, the Republic of Poland and the Russian Federation. Analyzes the notion and the legal effects of the recognition by the parties disputed facts, establishing the facts of common knowledge, prejudicial communication judgments. Reveals the originality of their approach to legislative codification.

Key words: collateral estoppel, facts of common knowledge, the recognition of hand, the burden of proof, grounds for excluding of proof.

В умовах зближення процесуальних систем розгляду цивільно-правових спорів особлива увага повинна бути приділена доказовому праву в цивільному судочинстві як системі норм, що найбільше відчуває таке взає-

мопроникнення правових культур і традицій. І в цьому зв'язку можна констатувати підвищену актуальність порівняльно-правових досліджень в сфері доказового права, і в першу чергу, з країнами, що мають значну ступінь історичної чи іншої спільності з Україною. Предметом даної статті є підстави звільнення від доказування, їх порівняльна характеристика на основі цивільного процесуального законодавства України, Республіки Польща та Російської Федерації.

Проблеми підстав звільнення від доказування як об'єкт наукового аналізу розглядалися в роботах О. В. Бауліна, І. В. Решетнікової, В. В. Комарова, М. К. Треушнікова, Г. П. Тимченка, В. Д. Андрійця, С. Я. Фурси, В. П. Фенніча, Д. Г. Фільченка, В. В. Яркова, Ю. В. Білоусова, О. О. Нахової, М. Г. Єлісеєва, О. М. Безрукова, О. М. Шеменевої та інших процесуалістів. Однак тільки в межах своїх національних законодавств і предметів дослідження. Метою цієї статті є розгляд підстав звільнення від доказування крізь призму порівняльно-правового методу, котрий розширює можливості наукового пошуку і конкретні його наукові результати.

Правила розподілу тягаря доказування не стосуються ряду обставин, які виключаються з кола тих, що підлягають доказуванню. Зокрема, відповідно до ст. 61 ЦПК України, підставами звільнення від доказування є: 1) обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі; 2) обставини, визнані судом загальновідомими; 3) обставини, установлені такими, що набрали законної сили судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, у якій беруть участь ті самі особи або особа щодо якої вони встановлені; 4) вирок, що набрав законної сили, та постанови у справі про адміністративне правопорушення обов'язкові для суду, що розглядає справу про цивільно-правові наслідки дій особи щодо якої постановлено вирок або постанову суду з питань, чи мали місце ці дії та чи вчинені вони цією особою).

Аналогічні підстави для звільнення від доказування містяться в ЦПК РФ, виключаючи визнання, яке регулюється в рамках пояснень сторін в окремій нормі ЦПК. ЦПК Польщі містить правила такого змісту. Загальновідомі обставини і факти не можуть бути оскаржені, і вони не потребують доказування. Обставини, установлені такими, що набрали законної сили судовим рішенням суду і пов'язані з особами, які беруть участь у справі, обов'язкові для іншого суду, який розглядає справу.

Факти, встановлені такими, що набрали законної сили судовим рішенням щодо однієї цивільної справи, не доводяться знову при розгляді інших цивільних справ, у яких беруть участь ті самі особи. Вирок, що вступив у законну силу, обов'язковий для суду або судді, що розглядає цивільну справу про наслідки дій особи лише з питань, чи мають місце дії та чи вчинені вони цією особою. Визнання регулюється так само, як у Російській Федерації, нормою про пояснення сторін.

Порівняльний аналіз норм ЦПК України, Польщі та РФ, призводить до наступних висновків. Найбільш суттєві відмінності – у правовому регулю-

ванні такої підстави звільнення від доказування як визнання. Українське законодавство закріплює принципово іншу модель, ніж та, яка міститься в цивільному процесі Росії та Польщі.

Передусім, українське законодавство зараховує визнання до числа підстав для звільнення від доказування, а російський і польський – ні. З цього слід зробити висновок, що український законодавець оцінює за загальним правилом визнання як акт для суду обов'язковий, що має імперативну силу зробити факт беззаперечним. Визнання поставлено поряд з судовими актами і загальновідомими фактами. Звільнення від доказування відбувається за приписом закону.

Російське ж і польське законодавство ставить, у якості загального правила, перед судом завдання – визначити наскільки визнання відповідає волевиявленню сторони. Визнання розглядається як окремий варіант пояснення сторін. Тому для російського і польського суду визнання – окремий випадок, який підлягає оцінці і не має обов'язкового значення. Подальше звільнення від доказування відбувається з волі суду. У науковій літературі обґрунтована думка, що безспірність факту створюється судом. Лише після цього сторона звільняється від доказування¹.

Крім того, російська і польська нормативні моделі визнання засновані на можливості суду відкинути визнання фактів особами, які беруть участь у справі. Якщо у суду є сумніви в тому, що визнання зроблено з метою приховати дійсні обставини справи, або під впливом обману, насильства, погрози або омани, він не приймає визнання (ч. 3 ст. 68 ЦПК РФ).

Українське цивільне процесуальне законодавство не передбачає права суду відмовити у прийнятті визнання фактів. Однак процесуальний закон встановлює правило, в силу якого сторона сама може відмовитися від зробленого нею при попередньому розгляді справи визнання, якщо доведе, що визнала обставини внаслідок істотної помилки, обману, погрози, тяжких обставин чи обставини визнано у результаті зловмисної домовленості її представника з іншою стороною (ч. 1 ст. 178 ЦПК). Отже, згідно з українським ЦПК, визнання знаходиться під владою сторони, яка його зробила і є для суду обов'язковим.

Розглядаючи обидва представлені варіанти відзначимо, що позиція українського ЦПК видається дещо категоричною. Абсолютизувати визнання особою, яка бере участь у справі, фактичних обставин – означає надати можливість використовувати судовий захист для будь-яких відносин за взаємною згодою сторін. Слід залишити за судом право відкинути визнання в разі його сумнівності. Обов'язковість визнання суперечить принципу вільної оцінки доказів. Можливість суду відкинути значення визнання як підстави для звільнення від доказування лише надасть можливість перевірити висновок про його відповідність дійсності іншими доказами і не обмежить прав осіб, які беруть участь у справі. Обов'язковість для суду визнання стороною факту підриває саму можливість суду відкинути визнання позову, адже в більшості випадків доведеність фактів підстави

позову (що презюмується при їх визнанні) тягне за собою його задоволення.

Тому ми вважаємо більш прийнятним правове регулювання визнання в ЦПК РФ і ЦПК Польщі і пропонуємо доповнити ЦПК України нормою відповідного змісту, яка встановлює право суду відкинути визнання обставин особою, яка бере участь у справі, за наявності для того підстав, прямо передбачених в законі.

У літературі обґрунтовано думку, що ще одним видом безперечних обставин є факти замовчування. О. О. Нахова вважає, що мовчання позивача, відповідача та інших осіб, які беруть участь у справі, щодо якої-небудь обставини, надає йому властивість безспірності. Воно у подібних випадках кваліфікується як «фактична презумпція», «мовчання – знак згоди». Ця презумпція не встановлена чинним процесуальним законом, але широко відома і використовується у повсякденній практиці, у спілкуванні людей. Вона повинна бути санкціонована судом². С. Ф. Афанасьєв пропонує зрівняти правовий режим визнаних фактів і фактів замовчування³.

Інші автори поділяють зазначену позицію, доповнюючи, що суд, виявивши факти замовчування, повинен поставити їх на обговорення. Підтверджені позивачем і відповідачем обставини вважаються встановленими. Ніякими іншими засобами доказування, крім пояснень сторін, дані факти підтверджувати не треба. У цьому полягає процесуальна економія часу і сил суду та учасників судочинства, економія процесуальних засобів у змагальному процесі⁴.

На нашу думку, немає можливості ставити знак рівності між визнанням і мовчанням, і правові наслідки цих видів вираження ставлення до спірних питань повинні бути різними. Справді, рекомендація суду з'ясувати якомога чіткіше відношення сторін до встановлюваних обставин справи сприяє правильному і своєчасному розгляду справи внаслідок економії сил і часу. Однак, якщо особа, яка бере участь у справі, скориставшись своїм правом, не дасть якої-небудь відповіді на цікаві для суду питання, факти замовчування не можуть вважатися визнаними і підлягають доказуванню на загальних підставах.

Відносно загальновідомих обставин слід зазначити відмінність законодавчих формулювань. ЦПК РФ і України виключають із кола фактів ті, які підлягають доведенню «обставини, визнані судом загальновідомими». ЦПК Польщі так само виняток робить для «загальновідомих обставин і фактів».

Тлумачення загальновідомості фактів пропонувалося ще римськими юристами. Зокрема, наводилося таке положення: «Загальновідомим повинен бути визнаний такого роду факт, незнання якого суддею і обома сторонами, припустивши їх обдарованими загальнолюдським розумом, неможливе»⁵. Сучасні автори називають низку умов, при наявності яких факт може вважатися загальновідомим: по-перше, даний факт має бути відомий широкому колу осіб; по-друге, факт обов'язково повинен бути відомий

всьому складу суду, що розглядає справу»⁶. У науці існує думка, що загальновідомі факти можуть викликати помилки, фальсифікації і маніпуляції фактами, матеріалами, тому вони можуть підлягати вивченню за загальними правилами⁷.

Незалежно від пропонованих у науці характеристик загальновідомості фактів, така властивість обставини як загальновідомість не є чітко і заздалегідь встановленою. В одних випадках наявність подібної характеристики можна припустити з більшою ймовірністю, в інших – з меншою. Загальновідомість володіє деякою часткою суб'єктивізму. Тому, щоб уникнути помилок, викликаних різним розумінням загальновідомості обставин сторонами і судом, практично більш раціонально покладатися на певний об'єктивний критерій, роль якого в даному випадку відіграє судове судження. Якщо суд визнає будь-які обставини загальновідомими і повідомить про це сторонам, процес доказування надасть більшу визначеність, не створюючи при цьому загрози зумовленості. Твердження суду стосується загального характеру обставин, які не залежать від сторін конкретного спору, не затверджує і не заперечує наявності у них правового значення для справи. Правильним видається думка О. В. Бауліна про те, що переконання суду про загальновідомість факту має сформуватися до подання стороною доказів на підтвердження тієї чи іншої обставини. В іншому випадку, сама ідея, що загальновідомий факт не потребує доказування, не буде реалізована⁸. Тому є доцільною пропозиція закріпити у законі обов'язок суду вказувати про визнання (невизнання) обставин загальновідомими на стадії підготовки справи до судового розгляду. В аспекті порівняння ЦПК України, Польщі та РФ слід відзначити більш вдалу формулювання ЦПК України.

Існують деякі різночитання і в розумінні преюдиціальності фактів, встановлених судовим рішенням. ЦПК України та РФ регулюють це питання досить традиційно, виключаючи можливість повторного спору за одними і тими ж обставинами, між одними і тими ж самими особами. При цьому преюдиціальність встановлених законом фактів обов'язкова для всіх зацікавлених осіб, які брали участь у попередній справі в якості позивачів, відповідачів, третіх осіб, заявників⁹. У науці таке положення отримало назву суб'єктивних меж преюдиціальності.

Однак ЦПК Польщі звертає увагу своєрідністю підходу, встановлюючи одночасно два правила. Поряд з традиційною нормою міститься припис такого змісту: обставини, встановлені такими, що набрали законної сили судовим рішенням суду і пов'язані з особами, які беруть участь у справі, обов'язкові для іншого суду, який розглядає справу. Преюдиційною силою наділяються обставини, пов'язані з особами, які беруть участі у справі, незалежно від тотожності суб'єктного складу наявного процесу та процесу, в якому винесено попереднє рішення.

Схожа норма має сенс щодо обставин, які встановлюють правовий статус суб'єкта. Такі обставини мають місце самі по собі, безвідносно до

особи іншої сторони. Так, наприклад, судовим рішенням встановлено, що особа уклала угоду, перебуваючи в стані психічного розладу, який позбавляє його можливості адекватно оцінювати свої дії та керувати ними. Встановлений судовим рішенням факт перебування особи в такому стані в певний час є преюдиціальним для подальших процесів, у якій вона бере участь.

Коментована норма має значний потенціал, тому що виключає зайву роботу, особливо щодо фактів, для доказування яких потрібні значні витрати сил і часу, а також зменшує можливість постанови взаємовиключних рішень, прийняття судами різних рішень стосовно однієї й тієї ж особи.

Водночас, у законодавчому правилі міститься чимала небезпека зловживань, спрямованих на спеціальне наділення преюдиціальної сили «незручних» фактів у процесі з сильною протилежною стороною. Суду слід обережно підходити до виключення подібних фактів з кола тих, які підлягають доказуванню. Крім того, законодавче формулювання «обставини, пов'язані з особами, які беруть участі у справі» дуже розпливчата і вимагає істотної конкретизації. На нашу думку, таке уточнення буде доцільним у вигляді роз'яснення вищої судової інстанції. Проте, в цілому розглянута норма є позитивною.

У літературі і досить радикальна позиція – про можливість суду заново дослідити преюдиційні факти, при виникненні сумнівів у їхній дійсності. Така можливість пов'язується з суперечливістю преюдиціальних фактів і наявних у справі доказів. Однак, на нашу думку, від подібних пропозицій більше шкоди, ніж користі, оскільки можливість заперечування вступила в законну силу судового рішення, підірвав авторитету судової влади переважає можливі витрати.

Порівняльний аналіз підстав для звільнення від доказування свідчить про традиційно єдиний підхід, реалізований у цивільному процесі України, Російської Федерації та Польщі. Разом з тим, існують і деякі відмінності, найбільш суттєвими з яких є правила, що регулюють визнання фактів особою, яка бере участь справі.

1. Юдельсон К. С. Проблема доказывания в советском гражданском процессе. – М. : Госюриздат, 1951. – С. 207-208.
2. Нахова Е. А. Роль презумпций и фикций в распределении обязанностей по доказыванию : дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2004. – С. 126.
3. Афанасьев С. Ф. О применении признанных фактов и фактов умолчания / Афанасьев С.Ф. – С. 54-62.
4. Зайцев И. М. Бесспорные обстоятельства в гражданских делах / И.М. Зайцев, С.Ф. Афанасьев // Российская юстиция. – 1998. – № 3. – С. 28.
5. Пухта Г. Ф. Курс римского гражданского права / Пухта Г.Ф. – М. 1874. – Т. 1. – С. 268.
6. Арбитражный процесс / под ред. Треушников М. К. – М. : Бек, 1994. – С. 118.
7. Бабенко В. В. Доказування в господарському процесі: дис. ... канд. юрид. наук / Бабенко В.В. – К., 2007. – С. 45.
8. Баулин О. В. Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел / Баулин О.В. – М. : ОАО Издательский Дом „Городец”, 2004. – С. 300.
9. Нахова Е. А. Роль презумпций и фикций в распределении обязанностей по доказыванию : дис. ... канд. юрид. наук / Нахова Е.А. – Саратов, 2004. – С. 124.